

MIEHET, NAISET JA SOTA

MARIA LÄHTEENMÄKI

on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti.

■ Viime vuosisata näyttäytyy ensimmäisissä historiallisissa analyyseissä yksipuolisen kielteisessä valossa. Kaikki tuntuvat olevan samaa mieltä siitä, että 1900-luku oli väkivallan ja vankileirien vuosisata, häpeän ja ihmisen raadollisuuden näyttämö, jolle on vaikea löytää vertauskohtaa menneisyydestä. Vuosisadan ihmisiä on sanottu röyhkeiksi ahmateiksi, joita ajoi pahuuteen moraalinen rappio ja vallanhimo. Edes 1600-luvun sotaleirien vuosisadan ei sanota vetävän vertoja 1900-luvulle: silloin ihmiset eivät tuhonneet toisiaan niin järjestelmällisen tietoisesti kuin äsken päättyneellä vuosisadalla.

Julmuus näyttää olleen enemmän tai vähemmän läsnä kaikissa talousjärjestelmissä. Eric Hobsbawm kirjoittaa runsas vuosi sitten ilmestyneessä teoksessaan *Äärimmäisyyksien aika*, että länsimainen kapitalismi, kommunistiset järjestelmät ja kolmas maailma olivat 1900-luvulla kyllä sitoutuneita muun muassa rotujen ja sukupuolten tasa-arvoon, mutta yksikään niistä ei yltänyt tavoitteeseensa. Hobsbawm lohduttaa – alaviitteessä tosin – että vaikei tasa-arvoon sitouduttukaan, oli naisilla kuitenkin merkittävä rooli vuosisadan sodissa, vastarintaliikkeissä ja vapautustaisteluissa.

Hobsbawmin vuosisadan kronikka jättää naiset historiallisina toimijoina suurin piirtein tämän alaviitteen varaan, mutta se pysähdyttää kuitenkin miettimään asiaa hieman tarkemmin. Mitä rooleja naisilla on oikeastaan ollut vuosisadan sodissa? Pohdinnan voisi aloittaa kysymällä, miksi Hobsbawm muistaa juuri sota-ajan naiset koko 1900-luvusta? Vaihtoehtoja olisi toki ollut. Naiset palkkatyöläisinä, kansantalouksien ja hyvinvointivaltioiden rakentajina, sosiaalisen työn tekijöinä, kansanvalistajina, kasvattajina tai vaikkapa poliittisina vaikuttajina. Rimana on ylittänyt kuitenkin vain naisten kriisi-ajan toimet.

Sinänsä tätä valintaa ei voi kummastella, ovathan sodat historiantutkimuksen yksi valtavirta-alue ja johtava genre, jotka rytmittävät tehtyjä vuosisata-analyysejä. Ilmaiset, kuten ”ennen ensimmäistä maailmansotaa”, ”sotienvälisenä kautena” ja ”toisen maailmansodan jälkeen” ovat iskostuneet mieliimme 1900-luvun käännekohtina. Sotien tirkistysaukosta käsin katsottuna naisia ei useimmiten ole huomattu, mutta englantilaisena iäkkäämpänä ja itsekin sota-ajan eläneenä herrana Hobsbawm on heidät nähnyt. Kiitos siitä hänelle. Useimmat tutkijat eivät nimittäin analyyseissään ole nähneet miljoonien eurooppalaisten ja amerikkalaisten naisten joukkosiirtoa sotateollisuuden, maataloustöihin ja vapaaehtoistyöhön valtavasta lähdemateriaalista huolimatta.

Naisten organisoiminen toisen maailmansodan aikana laajamittaisesti teollisuuden työvoimaksi oli huikea operaatio. Miljoonat kotitöissä olleet naiset pikakoulutettiin heille uusiin töihin hyvin lyhyen ajan sisällä eli keskimäärin parin vuoden aikana vuosina

1940–41. Muun muassa kaikkiaan kahdeksan miljoonan brittinaisen työhistoria, toivomukset ja kyvyt rekisteröitiin vuoden 1942 loppuun mennessä. Heistä lähes kahenta miljoonaa haastateltiin erikseen ja sijoitettiin suoraan sotatarviketeollisuuden palvelukseen. Jo ensimmäisen maailmansodan aikana brittinaisten työpanos oli elintärkeä Englannin sotateollisuudelle ja kansantaloudelle ylipäätäänkin. Ei ihme, että juuri Hobsbawm nostaa sota-ajan naiset vuosisadan naisikoneiksi.

Tiedämme myös, että Ranskassa naiset osallistuivat aktiivisesti vastarintaliikkeeseen ja saivat ikään kuin palkinnoksi äänioikeuden vuonna 1946. Saksassa puolestaan 1930-luvun alun ”äidit kotiin” -propaganda vaihtui sodan aattona pakolliseen naisten työpalveluun, jota muun muassa suomalaiset naisaktiivit kävivät ihastelemassa. Järjestelmän tehokkuudesta kertoo se, että työsäkävien naisten määrä kasvoi Saksassa runsaan vuoden aikana (1941–42) yli miljoonalla. Yhdysvalloissa tilanne oli samansuuntainen. Vuonna 1940 maan hallitus antoi ns. kansallisen puolustuksen ohjelman, joka sisälsi laajamittaisen naisten rekrytoinnin työvoimaksi. Sotavuosina naisia siirtyikin sotateollisuuden palvelukseen peräti kuusi miljoonaa. Se on suurin piirtein sama määrä kuin teollisuuteen siirtyneiden naisten kokonaismäärä vuosina 1910–40. Ei ihme, että sotavuosien on sanottu tuoneen äiditkin liukuhihnoille. Vaikka väite ei pidäkään paikkaansa – vaimojen palkkatyöläistyminen alkoi jo 1910-luvulla – niin se kuvaa hyvin naisten rynnäkköä.

Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö Hobsbawmin valinta vuosisadan naiseksi olisi perusteltu. Sota-ajan työläisnainen ansaitsee tulla näkyväksi, mutta se ei ehkä olekaan ydinkysymys tässä. Hedelmällisempää olisi kysyä, missä muissa rooleissa kuin korvaavana työvoimana naiset on esitetty.

Leimallista tehdyissä analyysissä on vuosisadan näkeminen yksipuolisesti miesten vallankäytön ja myös väkivallan näyttämönä. Naiset on nähty – sikäli kun ylipäätään on nähty – uhreina, sodan jaloissa vellovana siviiliväkenä, hyväntekijöinä, lohduttajina, muonittajina ja hoitajina. Sitähän naiset

olivatkin, mutta se on vain asian toinen puoli. Jos halutaan arvioida kriisiajan naisten rooleja kokonaisuutena, on varauduttava kääntämään päivänvaloon myös kolikon toinen puoli. Se osoittaa, että naiset eivät ole olleet niin viattomia ja ulkopuolisia vuosisadan väkivaltaisessa riennossa kuin yleisesti ajatellaan.

Tiedämme, että naiset ovat olleet innolla mukana jo aiemmissa historian vallankumouspyrinnöissä, osin aseet käsissään, osin värväreinä, propagandisteina ja agitaattoreina. Ranskan suuren vallankumouksen aikana naisten militarisointi otti aimo askelen eteenpäin: naiset osallistuivat muun muassa Tuileries-palatsin rynnäkköön ja Bastiljin valtauksen. Jo tuolloin innokkaimmat naiset halusivat liittyä armeijan riveihin ja taistella aseet kädessä. Myöskään muissa 1800-luvun vallankumouksissa naiset eivät jääneet syrjään, kun miehet rynnistivät kaduille. Pariisin kommuunin tapahtumat ovat yksi osoitus naisten valmiudesta tarttua aseisiin. Myöskin Venäjän orastava vallankumousliike värväsi riveihinsä militantteja naisia, jotka eivät kavahtaneet kantaa asetta.

Samassa suoran toiminnan hengessä olisivat suomalaiset työläisnaisetkin halunneet vuoden 1905 suurlakon aikana perustaa naiskomppanioita, järjestää ampumarjoituksia ja kantaa rintapielissään yhtenäisyyttä korostavaa naiskaartin merkkiä. Myös tsaarinvastaiseen illegaaliseen toimintaan osallistuneilla naisilla oli aseita. Vuoden 1918 sodassa punaisten puolella oli naiskaartilaisia noin pari tuhatta, tosin vain osa taisteli rintamalla. Valkoiset naiset valmistautuivat myös perustamaan naispataljoonan. Lapuan naisliiton ja Suomalaisen Naisliiton Helsingin osaston aikomukset kuitenkin tyrmättiin. Mannerheimin mukaan sotaisa kamppailu oli miesten yksinoikeus ja velvollisuus.

Kuten nämä yksittäiset esimerkit osoittavat, aseellinen väkivalta on ollut yksi osa muutosta ajavien toimintastrategioissa, myös naisten. Ehkä on niin, että mikäli roolit ja sukupuolten työnjako olisivat sallineet, olisivat naiset olleet vuosisadan sodissa ja kumouksissa yhtä innokkaasti ase kädessä kuin miehetkin ja me saisimme nyt lukea

naispuolisten sotasankareiden elämäkertoja.

Tiedän, että tämä käsitys nostattaa vastustusta. Naisten roolit pehmeinä, lämpöisinä ja pullantuoksuisina äiteinä ja kasvattajina pitävät sisällään ajatuksen, että naiset luonnostaan vastustavat sotia ja väkivaltaisuuksia. Elämän tuhoamista, elintilan laajentamista väkivaltaisesti ja ideologista sodankäyntiä pidetään naisen luonnon vastaisina. Jos raamatun syntiinlankeemuskerptomusta ei oteta lukuun, naisia ei juurikaan ole syyllistetty ihmiskunnan pahoista teoista. Usein kuulee sanottavan, että maailma on väkivaltainen, koska miehet hallitsevat sitä ja että jos naiset olisivat vallassa, kuva olisi toisenlainen. Olemme tottuneet niin tähän äitimyyttiin, että meidän on vaikea hyväksyä toisenlaista näkökulmaa. Militaristiset naiset leimataan poikkeustapauksiksi ja nuoriksi houkiksi, jotka matkivat miehiä tietämättä mitä oikeastaan ovat tekemässä. Naisten militarismi voidaan toisaalta liittää myös isänmaallisuuteen ja kansankunnan pelastamiseen, jolloin siitä tulee hyve.

Naisten osallistumisessa vuosisadan julmuuksiin ei kuitenkaan ole kysymys aseiden kantamisesta ja henkilökohtaisesta väkivaltaan ryhtymisestä. Se, että nainen ei kannata aseita, ei todista, ettei hän palvelisi

pahan päämääriä yhtä palavasti kuin mies, mutta hän tekee sen omalla tavallaan. Sotaa ei käydä ainoastaan etulinjassa, vaan mitä suurimmassa määrin kotirintamalla, ja jo paljon ennen varsinaisten sotaoperaatioiden aloittamista. Naisten keskeinen ja tärkeä rooli liittyy juuri tähän operaatioita edeltävään aikaan, asennemuokkaukseen ja propagandaan sekä väkivallan ja julmuuksien hiljaiseen hyväksymiseen.

Kun arvioidaan viime vuosisataa tästä näkökulmasta käsin, avautuvat 1900-luvun naisten roolit hyvin ristiriitaisina. Tasa-arvoa, sosiaaliturvaa ja kansanvaltaa rakentavan naisen rinnalla kulkee aggressiivinen ja tuhoava nainen, joka tukee yhteiskunnassa vellovia pimeitä voimia. Tunnettu esimerkki tällaisesta näennäisen passiivisesta, mutta todellisuudessa aktiivisesta toimijasta on kansallissosialistisen järjestelmän palveluksessa ollut elokuvaohjaaja ja esteetikko Leni Riefenstahl. Hänen ei tarvinnut aseistautua saadakseen sanomansa läpi, päinvastoin. Hän saattoi kevyesti todeta, ettei politiikka kiinnostanut häntä lainkaan. Kukaan ei voi silti väittää, että hän ei olisi ollut 1900-luvun yksi merkittävistä vaikuttajista ja että hän ei olisi ollut vuosisatansa näköinen nainen.

naispuolisten sotasankareiden elämäkertoja.

Tiedän, että tämä käsitys nostattaa vastustusta. Naisten roolit pehmeinä, lämpöisinä ja pullantuoksuisina äiteinä ja kasvattajina pitävät sisällään ajatuksen, että naiset luonnostaan vastustavat sotia ja väkivaltaisuuksia. Elämän tuhoamista, elintilan laajentamista väkivaltaisesti ja ideologista sodankäyntiä pidetään naisen luonnon vastaisina. Jos raamatun syntiinlankeemuskerromusta ei oteta lukuun, naisia ei juurikaan ole syyllistetty ihmiskunnan pahoista teoista. Usein kuulee sanottavan, että maailma on väkivaltainen, koska miehet hallitsevat sitä ja että jos naiset olisivat vallassa, kuva olisi toisenlainen. Olemme tottuneet niin tähän äitimyyttiin, että meidän on vaikea hyväksyä toisenlaista näkökulmaa. Militaristiset naiset leimataan poikkeustapauksiksi ja nuoriksi houkiksi, jotka matkivat miehiä tietämättä mitä oikeastaan ovat tekemässä. Naisten militarismi voidaan toisaalta liittää myös isänmaallisuuteen ja kansankunnan pelastamiseen, jolloin siitä tulee hyve.

Naisten osallistumisessa vuosisadan julmuuksiin ei kuitenkaan ole kysymys aseiden kantamisesta ja henkilökohtaisesta väkivaltaan ryhtymisestä. Se, että nainen ei kannan asetta, ei todista, ettei hän palvelisi

pahan päämääriä yhtä palavasti kuin mies, mutta hän tekee sen omalla tavallaan. Sotaa ei käydä ainoastaan etulinjassa, vaan mitä suurimmassa määrin kotirintamalla, ja jo paljon ennen varsinaisten sotaoperaatioiden aloittamista. Naisten keskeinen ja tärkeä rooli liittyy juuri tähän operaatioita edeltävään aikaan, asennemuokkaukseen ja propagandaan sekä väkivallan ja julmuuksien hiljaiseen hyväksymiseen.

Kun arvioidaan viime vuosisataa tästä näkökulmasta käsin, avautuvat 1900-luvun naisten roolit hyvin ristiriitaisina. Tasa-arvoa, sosiaaliturvaa ja kansanvaltaa rakentavan naisen rinnalla kulkee aggressiivinen ja tuhoava nainen, joka tukee yhteiskunnassa vellovia pimeitä voimia. Tunnettu esimerkki tällaisesta näennäisen passiivisesta, mutta todellisuudessa aktiivisesta toimijasta on kansallissosialistisen järjestelmän palveluksessa ollut elokuvaohjaaja ja esteetikko Leni Riefenstahl. Hänen ei tarvinnut aseistautua saadakseen sanomansa läpi, päinvastoin. Hän saattoi kevyesti todeta, ettei politiikka kiinnostanut häntä lainkaan. Kukaan ei voi silti väittää, että hän ei olisi ollut 1900-luvun yksi merkittävistä vaikuttajista ja että hän ei olisi ollut vuosisatansa näköinen nainen.

Ilmavalkontatehtävissä. Yhtyneitten kuva-arkisto.

